

Buzás Gergely

Jelentés az egri vár 2017 első felében lezajlott régészeti kutatásáról

2017

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

1. kép Az egri vár periodizált alaprajza

Bevezetés

Az idei év első felében végzett ásatások során sikerült számos új adattal gazdagítanunk ismereteinket az egri vár egy évezredes építéstörténetéről.

A korai periódusok tekintetében különös jelentőséggel bír, hogy tisztáztuk a székesegyház északnyugati tornya előtt már korábban nagyrészt feltárt, négy belső pillérrel tagolt épület – feltehetően egy 11. század második felében épült, majd a 12-13. században átépített kétszintes kápolna – építéstörténetét.

A püspöki központ korai évszázadainak építészeti képét teszi teljessé, hogy feltártuk a székesegyház északi oldala mellett a 11-12. század fordulóján épült román kori káptalani épületet és korai püspöki palotát, valamint az ezt a székesegyházhoz kapcsoló 1200 körülre datálható káptalani kerengőt.

A vár építéstörténete számára kardinális jelentőségű, és korábbi saját hipotéziseinket is átíró eredmény volt, hogy megtaláltuk a székesegyház nyugati homlokzata előtt, még a tatárjárás előtt, a 13. század első felében kiépült erősítés – feltehetően az erősített püspöki palota

– körítőfalának délkeleti szakaszát, és sikerült a Tatárjárás után épült északi falát is azonosítanunk. Ez arra vall, hogy az egri püspöki központ már a Tatárjárás előtt is bizonyos mértékben erősített épületegyüttes volt, a tatárjárás után pedig kétségkívül kiépült a mai vár északkeleti sarkára kiterjedő püspökvár falrendszere.

A mai, az egész dombtetőt övező várfalrendszer kiépítésének datálása szempontjából meghatározó jelentőségű, hogy megfigyeltük a vár északi falának 14. századi, erősítési célzatú megvastagítását, amely feltehetően már az egész várhegyet körülölelő várfalnak a részét alkotta.

A későközépkori püspöki központ építészeti képének jobb megismerését szolgálta, hogy feltártuk a káptalani kolostor romjain épült 14. századi káptalani házakat, a gótikus püspöki palota 14. századi periódusának keleti végét és nagyrészt épségben fennmaradt hypocaustumát, valamint a székesegyház előtt épült későbbi várnagyi-, majd provizori ház eredeti keleti homlokzatát. Ezeknek az épületeknek több 15-16. századi átépítését is meghatároztuk.

A vár törökkori történetének is sikerült egy fontos elemét tisztázni, az úgynevezett Zárkándy-bástya feltáráásával, amelyről kiderült, hogy mai formájában teljes mértékben 17. századi török építmény.

Az ásatás során néhány figyelemre méltó románkori, gótikus és reneszánsz kőfaragvány mellett, igen gazdag tárgyi leletanyagot tártunk fel, jórészt a 16-17. századból.

Kutatástörténet

Az egri vár régészeti kutatása 1862-es előzmények után 1925-ben, Pálos Ervin és Pataki Vidor vezetésével indultak meg. Amikor az 1870-óta a várban állomásozó katonaság 1957-ben kivonult az épületegyüttesből Kozák Károly, Országos Műemléki Felügyelőség régésze kezdetett a korábbiaknál sokkal nagyobb léptékű régészeti feltárásokba. Ő 1989-ben bekövetkezett haláláig vezette az egri vár ásatásait. Az 1990-es években az ásatások nagyrészt leálltak, csak kisebb leletmentésekre, megfigyelésekre volt lehetőség, amelyeket Fodor László, a Dobó István vármúzeum régésze végzett el. 2013-2015-ben a vármúzeum munkatársai: Nagy László, Giber Mihály és Halász Ágoston kezdett újabb jelentős kutatásokat a vár területén.

2016-ban a vár tervezett rekonstrukciójához kapcsolódó próbaásatások a Forster Központ megbízásából a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeumának szakmai irányításával, az én vezetésemmel folytak. Ezek folytatásaként az idei évben március 29. és június 9. között a megelőző feltárások első szakaszát a Dobó István Vármúzeummal együttműködve végeztük, szintén az én vezetésemmel, Berec Barbara (DIV), Boruzs Katalin (MKM), Gróf Péter (MKM), Kocsis Edit (MKM), Kovács István (MKM), Princz Diána (MKM) és Rákóczi Gergely (DIV) régészek és Bozóki Lajos művészettörténész közreműködésével.

A régészeti ásatás négy helyszínre terjedt ki: a középkori székesegyház nyugati és északi oldalára, a gótikus püspöki palota keleti oldalára és a Zárkándy-bástyára.

A székesegyház nyugati oldalán Kozák Károly végzett régészeti kutatásokat 1973-1984 között. Ezek során feltárt a 19. század elején

lebontott provizori palota és kaszárnya épületét, köztük egy kora-Árpád-kori palotaépületet, a kaszárnya alatt két későközépkori ház maradványait. A székesegyház déli tornya előtt egy 16. századi épület került elő, az északi torony előtt pedig egy több periódusú Árpád-kori épület. 2000-ben a területet súlyosan megbolygatták egy csapadékvíz elvezető rendszer kiépítésével. 2014-ben a székesegyház előtt Nagy László végzett hitelesítő ásatást.

A székesegyháztól északra eső területen először 1935-ben egy istálló építése során egy két szintes épület maradványait tárták fel, majd a kiásott falak egy részét visszabontották. Ettől az épülettől délre 1938-ban kiásták a Szent István templom falmaradványait. Kozák Károly 1966-ban a székesegyház északi fala mentén, 1969-1971-ben pedig a múzeum kötárának építése során az északkeleti fülesbástya alsó ágyútermébe vezető kazamatafolyosó bejárta előtt, a Paolo Mirandola tervei szerint épült keleti belső várfal nyugati oldalán végeztek ásatást. 1984-ben újra megkutatta a Szent István templomot és környékét, majd 1987-ben az 1935-ben épült istálló és az északkeleti várfal közti területen végzett ásatást. 1987-1988-ban az északkeleti várfal falkutatása folyt. 2014-ben Nagy László és Giber Mihály nyitott egy szelvényt az 1935-ben megtalált középkori épület pincéjében.

A gótikus püspöki palota régészeti kutatását Kozák Károly 1957-ben kezdte meg. E munka részeként az épület elpusztult keleti részét 1960, 1962-ben ásta ki. 1981-ben a koraújkorai járószintek alatt végzett ezen a területen ásatást, minek során egy hypocaustumot tárt fel.

A Zárkándy-bástya és a hozzá csatlakozó északkeleti belső fülesbástya kutatását az 1920-30-as években kezdték meg, ám ezekről a munkákról csak néhány fényképfelvétel maradt fenn. 1961-ben Kozák Károly végzett kisebb ásatást a bástyától északra, a Bástya utca területén, 1983-ban pedig a bástyát átvágó vasútvonalon végzett építkezések során végeztek régészeti megfigyelést. 2013-ban Nagy László és Giber Mihály végezték el a bástya próbafeltárását.

Az ásatás eredményei

Árpád-kori kápolna és várfal a székesegyház nyugati oldalán

A mostani ásatások során előkerült legkorábbi régészeti maradványok a székesegyház északnyugati tornya előtt helyezkednek el. Itt Kozák Károly 1974-1975-ben és 1980-81-ben egy korábbi sírok fölé épített épületet tárt fel. Megtalálta az épület déli falát, a nyugati falának és az északi fala nyugati felének az alapozását, valamint egy válaszfalat és négy belső pillére közül kettőnek a faragottkő lábázatát kettőnek pedig az alapozását. Mi az épület eddig ismeretlen északkeleti sarkát kívántuk tisztázni. Sajnos e korábban feltáratlan falszakaszt a 2000-ben végzett csatornázási munkák során szinte teljesen elpusztították, de szerencsére a fal keleti végét még meg tudtuk fogni. Az épületnek így csak a keleti falát nem ismerjük, ezt ugyanis a 14. századi templotorony alapozása teljesen elpusztította. Az azonban Kozák Károly és Nagy László ásatása alapján bizonyos, hogy a torony belsejében már nem volt nyoma ennek az épületnek, így az közel négyzetes alaprajzú, megközelítőleg 11 x 11 m-es alapterületű lehetett. Belső terének keleti részét egy válaszfallal osztotta meg egy 2 m és széles északi és egy 5 m széles déli részre. E válaszfal azonban eredetileg nem futott ki a nyugati falig. Talán egy emeletre vezető lépcsőház fala lehetett. A szélesebb déli rész belső terét négy szabadon álló, rézsűs lábázatú, négyzetes pillér tagolta.

A négyzetes épület északi és nyugati falát később elbontották, a nyugati falát egy kváderekből épített kőfallal meghosszabbították. Kozák Károly 1975-ös ástatásaiból tudjuk, hogy az épület új északi falát a korábbi válaszfal nyugati irányú folytatásában építették fel, a délitől eltérő módon nem kváderekből, hanem törtkőből. Az épület új nyugati falát szintén Kozák tárta fel 1981-ben. Ennek déli végén egy kis négyzetes helyiséget talált, ami az épület kváderes déli falának nyugati végéhez épült hozzá. A déli falnak mi egyelőre nem találtuk meg a maradványait, de a megelőző feltárás tervezett második szakaszában okvetlenül meg kívánjuk vizsgálni.

Az átépített négy pilléres épület nyugati végéhez később egy cölöpszerkezetes faépületet toldottak, amelynek két – már Korák Károly által is megtalált – habarcsos kövekkel körülfalazott nagyméretű délnyugati cölöplyukát újra kibontottuk.

A négy pilléres épület déli kőfalának nyugati végéhez derékszögben csatlakozik egy kváderekövekből rakott várfal, amely innen dél felé indult, majd a székesegyház déli mellékhajófalának vonalában negyedkörívben nyugat felé fordult. A falon egy székesegyház felé néző, később befalazott kőkeretes ajtót is feltártunk, illetve a falnak a székesegyház felé néző oldalán, egy vastag kőporos, kősfírás réteg felett, a fal alapozási padkájának magasságában egy habarcsba rakott törtkő rétegből álló térburkolat maradványait tártuk fel. E fal alapozási padkájának szintje magasabban volt mint az északi épület déli falának alapozási padkája, és lényegében azonos szinten helyezkedett el a cölöplyukak kifalazásának tetejével. Kozák Károly ásatásaiból tudjuk, hogy a négy pilléres épület

Kozák Károly 1975-ös ásatásából tudjuk, hogy a négy belső pilléres épület belsejét vastag égett réteg fedte, amely tűzvész általi pusztulásra utal. Ezt követően a két nyugati pillér lábázata fölé egy ajtóval áttört válaszfalat építettek. A székesegyház Dörögdi Miklós püspök sírjával keltezett, 14. század közepi nyugati homlokzatának építése során bontották el végleg az épületet.

A korábbi feltárások miatt bolygatatlan rétegeket itt már nem találtunk, így a falakat közvetlenül keltezni nem tudtuk, de a falak relatív kronológiáját megfigyelhettük, ami fontos keltezési támpontokat ad.

A négy pilléres épület leégése után, az válaszfal építéskor kialakított járószint egyezik a tatárjárás után, a 13. század második felében kiépült gótikus székesegyház külső szintjével, így feltehetően az égésréteg a tatárjárás írott forrásokban is dokumentált rombolásával függ össze.

Mivel a tavalyi ásatási megfigyeléseink a székesegyházban azt mutatták, hogy a templom nyugati részeinek alapozása később épült fel mint a keletie, így a nyugati részt keltezik a tatárjáráskori székesegyházból származó 1200

2. kép Az egri területe a 11. század második felében

körülre datálható koragótikus faragványok, illetve az 1204-ben elhunyt Imre király itteni temetése is. Ez jelen esetben azért érdekes számunkra, mert a székesegyháztól nyugatra feltárt kőpor és kősfra rétegek így az 1200 körülre keltezhető építkezésekhez köthetőek, így lehetővé teszik a most feltárt az íves sarkú várfallnak a kormeghatározását is, amelyet már ebbe a kőpor rétegbe alapoztak. E fallal egyidőben készült az a kőburkolatos szint is, amelyre a fal ajtaja nyílt. Ez aligha értelmezhető másként mint a székesegyház főhomlokzata előtti térként, amely a várfallal együtt a székesegyház 1200 körüli befejezését követően alakítottak ki. A teret nyugatról határoló várfallal egykorú, tehát a 13. század első feléből származó lehet az északi épület cölöpszerkezetes nyugati része. Ennél valamivel korábbi, feltehetően 12. századi a négypilléres épület átépítése, ami önmagában is több építési szakaszban történhetett. A négypilléres épület első, négyzetes alaprajzú periódusa így nem lehet későbbi a 12. századnál. Kozák Károly ásatásaiból tudjuk, hogy a négy-

pilléres épület legkorábbi falai is már korábbi sírokra épültek rá. Szintén Kozák Károly találta meg az első ezredforduló környékén induló temetőt, amelynek sírjai a székesegyház délkeleti sarka melletti rotunda körül helyezkednek el széles körben. Minden bizonnyal ehhez a temetőhöz tartozhatnak négypilléres épület alatt talált sírok is, így az épület nem lehet korábbi a 11. századnál.

Az épület belsejében Kozák Károly által feltárt négyzetes pillérekhez hasonló alaprajzú, bár karcsúbb négyzetes pilléreket ismerünk a vár kőtárából. E pillérek ismert lelőhelyű darabjai a gótikus székesegyháznak a tatárjárás után felépített déli falába másodlagosan, építőköként befalazva kerültek elő. A feldebrői apátságából ismerthez hasonló pillérforma és a stilizált akantuszos fejezetek alapján a pillérek a 11. század második felére keltezhetőek. Mivel a vár területéről máshonnan nem ismerünk ilyen korú, és ilyen léptékű szabadon álló pilléralapozásokat, mint a négypilléres épületből, jó okkal feltételezhetjük, hogy ezek a 11. századi pil-

3. kép Cölöplyukak feltárása a négypilléres épülettől nyugatra

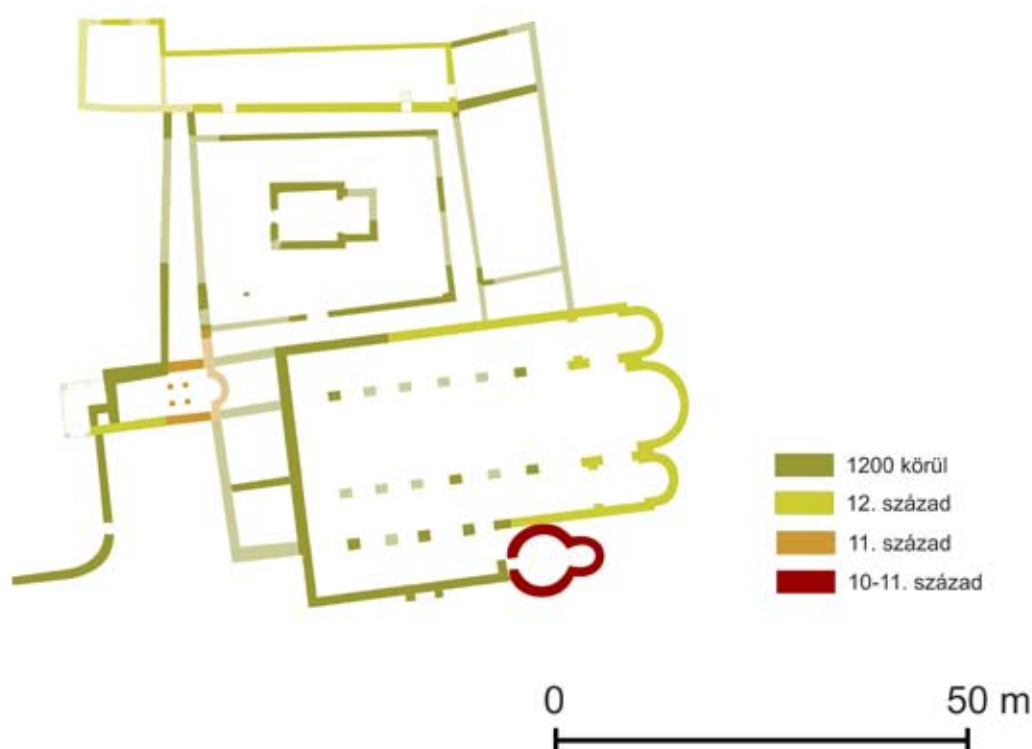
lérek a székesegyház északnyugati tornya előtt feltárt épület belső pilléreihez, azoknak minden bizonnyal az emeleti szintjeihez tartozhattak.

A fentiek alapján az egri vár legkorábbi korszakainak építéstörténetét tudjuk rekonstruálni. Az első ezredforduló környékén épülhetett fel az Eger patak fölé magasodó dombtetőn a rotunda, amit egy temető vett körül. Talán a rotunda ahhoz az udvarházhoz tartozott, amelynek falmaradványait Kozák Károly a provizori palota és a 16. századi kaszárnyaépület között talált meg, de ezt a jelenlegi kutatás során még nem tudtuk vizsgálni. Ettől az együttestől északra épület fel a 11. század második felében egy négyzetes, emeletes épület, feltehetően egy torony, amelynek nagyobbik felét legalább két szinten 4-4 karcsú pillér tagolta. Az épülettípus a román-kori kétszintes, négypilléres palotakápolnáira emlékeztet leginkább. Szakrális funkcióját valószínűsíti pilléreinek gazdag kőfaragómunkával való díszítése is. A kápolnát a 12. század végén, 13. század elején több fázisban átépítették: északi térrészét lebontották, nyugat felé pedig meghosszabbították. Már a 13. század elején a déli oldalához egy várfalat csatlakoztattak,

amely a domb nyugati platóját övezhette. Ezzel nagyjából egy időben a kápolnát nyugat felé egy cölöpszerkezetes építménnyel, esetleg egy fatoronnyal toldották meg. A tatárjárás során a kápolna leégett, belső pillérei elpusztultak, falai azonban még álltak. A 13. század második felében belső terét egy válaszfallal két részre osztották. Az épületet a 14. század közepén, a gótikus székesegyház tornyos homlokzatának építése során bontották le.

Árpád-kori káptalani kolostor a székesegyház északi oldalán

A székesegyház északi oldalán, tőle 28 m-re egy nagyméretű, 8 m széles, 35 m hosszú, kváderkő falazatú épületet tártunk fel, amelynek a nyugati végéhez egy 11 x 10 m-es helyiség csatlakozott. Az épületnek két bejáratát ismerjük. Az egyik a déli falon nyílt, az épület nyugati harmadában, a másik a keleti végfalán. Az épület keltezését az teszi lehetővé, hogy területén egy Könyves Kálmán pénz töredéke, a déli fala mellé utólag beásott sír földjéből pedig egy II. Béla pénz és egy S végű hajkarika került elő. Ezek szerint az épület a 11. század

4. kép Az egri vár a tatárjárás előtt

legvégén, vagy a 12. század elején készülhetett. Az épület funkciójára elsősorban későbbi történetéből következtethetünk. Eszerint a hosszú épületrész funkciója káptalani épület lehetett, a nyugati végén álló négyzetes épület pedig talán püspöki lakóépületként, esetleg lakótoronyként értelmezhető.

Az épület igen közeli párhuzamát ismerjük a pécsi székesegyház mellől, Gerő Győző és G. Sándor Mária ásatásai alapján. A pécsi épület valamikor 1064 után épült fel. Keleti hosszú, keskeny része 7 m széles és 36 m hosszú, nyugati végén egy viszonylag vékony falu, de lépcsőháza alapján biztosan emeletes, 8,5 x 7,5 m-es alapterületű torony emelkedett.

A románkori székesegyház építésének 1200 körülre keltezhető befejezésével egyidejűleg, vagy azt követően a káptalani épület és a székesegyház közé egy kerengő épült. A kerengő déli falát 2016-ban ástuk ki, az idén az északi falat tártuk fel. A kerengő keleti falának déli befordulását 2016-ban megtaláltuk és vele szemben idén meg tudtuk figyelni a kerengő

északkeleti falsarkát is. Kozák Károly 1984-es ásatása során rábukkant a keleti kerengőfal középső részének udvari falsíkjára is, bár ezt akkor még nem tudták értelmezni. A kerengő nyugati szárnyát azonban egyelőre nem ismerjük, az idei ásatás során sem értük el. A 2016-os ásatás során azonban feltártuk a káptalani kolostort nyugatról határoló kettős fal két végét. A két kváderfal nem teljesen párhuzamos egymással. A falak déli végét már Kozák Károly is megtalálta, a keleti fal végét pedig idén mi is kibontottuk. A keleti fal itt közvetlenül a négypilléres románkori épület visszabontott északkeleti sarkára épült rá, azaz az négypilléres épület északi felének bontásával egykorú. A nyugatabbi fal Kozák által feltárt déli vége szintén átfut a négypilléres épület visszabontott északi fala felett és a korábbi válaszfal nyugati végéhez épült hozzá utólag. Mindkét fal visszabontott északi vége felett vastag égésréteget tártunk fel, amely a déli végüknél, a négypilléres épületben feltárt égésréteggel lehet egykorú,

5. kép A káptalani épület kváderfala

és itt is valószínűleg a Tatárjárás-kori pusztulást határozhatja meg.

A kerengő járószintje magasabban helyezkedett el a 12. századi káptalani épület építési szintjénél. Erről a magasabb szintről vezetett le egy lépcső a káptalani épület keleti részében a kerengőből. A lépcsőre nyíló ajtó kerete már nem maradt meg, de az épület déli falán a kerengő járószintje alatti 12. századi alsó kvádersor még megvan, ezért az ajtót csak utólag, a kerengő építése során nyithatták a korábbi falba. A kerengőfal szerkezet is rekonstruálható. A 60 cm vastag, kváderekből épült térdfal több szakaszon fennmaradt. A kőtári anyagból ismert egy olyan 42,5 cm vastag ikeroszlop lábazat, amelyek e térdfalon állhatott. Mivel az oszloplábazat vastagsága nem éri el a térdfal vastagságát, feltehetően pillérek szakaszolták a kerengőnyílásokat. A jelenlegi ásatáson, újkori másodlagos befalazásokból előkerült két profilálatlan faragott kő ívrészlet. 2016-ban pedig egy ívek közé illeszkedő háromszögű kvádert találtunk itt. Ezekből rekonstruálható a kerengőnyílások ívezete és a felettük emelkedő kváderfal.

Minden bizonnyal a kerengő felépítésével együtt készült el a székesegyház a régi káptalani épülettel összekötő keleti épületszárny, amelynek északi végét 1969-ben Kozák Károly találta meg, déli végét pedig 2016-ban nekünk sikerült megfogni. Az keleti szárny északi falának a románkori északi szárny északkeleti sarkához való utólagos hozzáépítését szintén megfigyeltük.

Szintén a kerengővel együtt épülhetett a kerengőudvar közepén álló, román stílusú Szent István király kápolna, ám ennek területére a jelenlegi kutatás nem terjedt ki. A káptalani kerengő területén több, jobbra melléklet nélküli sír került elő. A sírokban általában többször temetkeztek. A fent említett II. Béla pénzzel datált sírban is két temetkezés volt, a sírt egy faragott, de díszítetlen kőlap fedte. Tőle keletre egy téglafalazatú, kőhasábokkal fedett sírban szintén több temetkezést lehetett megfigyelni.

A káptalani kolostor északi külső oldalán, a hegyoldalban egy árok futhatott végig, amelynek csak az északnyugati végét találtuk meg. Itt, az épület sarkánál az árok derékszögben észak felé fordult és kiszélesedett, feltehetően a

6. kép A káptalani kerengő keleti része

7. kép A Tatárjárás után betöltött északi árok és a fölé épült 13. századi várfal

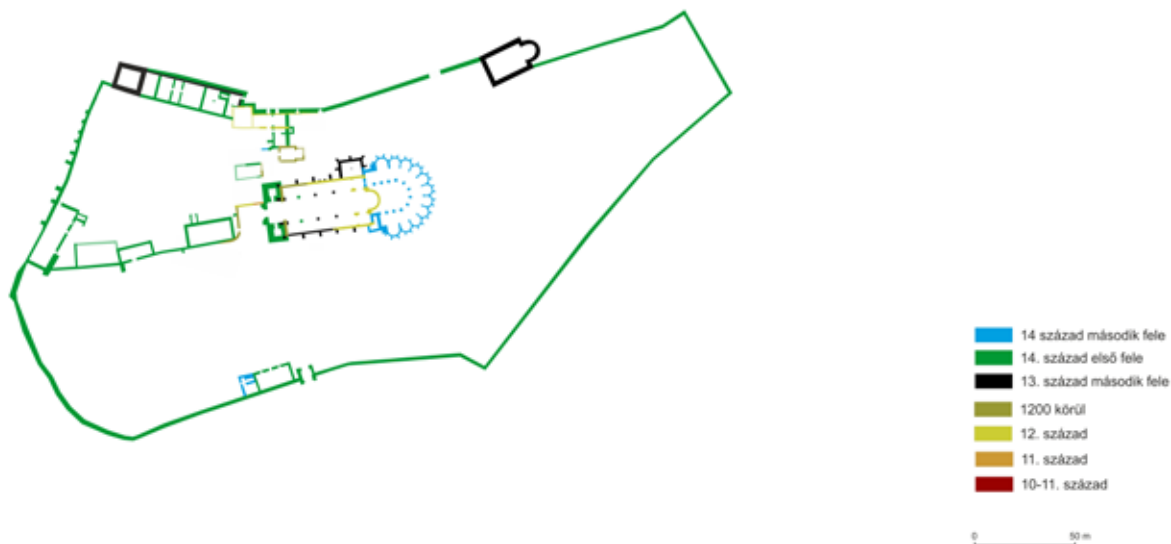
8. kép Szőlőindadíszes párkánytöredék madárszárnnyal

9. kép Madaras, szőlőindás márványtöredék

benne összegyűlt esővíz kivezetése érdekében. Az árok nyugati végének faszenes betöltéséből 13. századi kerámia és nagy mennyiségű fehérmárvány töredék került felszínre. Ez utóbbi darabok a románkori székesegyház 1200 körül készült szentélyrekesztőjéből származtak: számos profilált töredék mellett egy madáralakkal és szőlőindával díszített párkánydarab, és egy hasonló díszítésű, a szentélyrekesztő fülkéi közti ívháromszöget kitöltő faragvány került elő. A szentélyrekesztő feltehetően 1241-ben, a tájárás idején pusztult el, töredékeit ezután onthették ki a hegyoldalon húzódó árokba.

Az árok betöltése után a tetejére egy kváderkövekkel burkolt L alakú várfal épült a románkori káptalani kolostor északnyugati sarkához. A várfal rövidebb keleti szakaszán egy kőkerekes ajtót nyitottak kelet felé, a káptalani kolostor északi előterére. Ez a fal alkotja a később kiépült gótikus püspöki palota északi homlokzati falának belső rétegét, pontosabban annak is csak az alsó zónáját. E falat nyugat felől az a nagyjából 14 x 14 m-es alapterületű, 2 m-es falvastagságú lakótorony zárja le, amit még Kozák Károly tárt fel a Tömlöc bástya udvarán.

10. kép Az egri vár a 14. században

Bár a torony és a 13. század közepén, második felében épült várfal viszonyát nem tudjuk közvetlenül vizsgálni, mégis feltételezhetjük, hogy egykorúak, ugyanis a várfalnak a lakótoronynál korábbi, más jellegű nyugati lezárására semmi nyom nem került elő.

Építkezések a 14. században

A 2016-os ásatásból tudjuk, hogy a tatárjárás idején a káptalani kerengő és a káptalani kolostor keleti szárnya is megsérülhetett, falaira a 13. század második felében már ráépültek az újjáépített katedrális gótikus támpillérei és sekrestyéje. Feltehetően a káptalani kolostor korábbi északi szárnya sem maradt sértetlen, de ennek átépítésére csak a 14. század közepén, második felében került sor. Ekkor jelentősen megemelték a kerengőudvar szintjét és a káptalani épület keleti felét is betöltötték. E betöltésből I. Lajos király szerezsenfejes dénárja került elő. Az északi épületszárny nyugati felét átépítették. A helyén egy L alaprajzú épületet emeltek, amely a románkori Szent István templom északi falához csatlakozott. Ezt az épületet 1935-ben már részlegesen feltárták, de az ásatás után a kiásott

falak felső részét elbontották. Az ekkor készült fotók és alaprajz azonban fontos részleteket őriztek meg. Az épület déli szárnyának kváderkövekből épült keleti falán ekkor még láthatóak voltak az alsó szint fafödémjének gerendafészek, ezeket a fal felső részével együtt később elbontották. A keleti falat belülről egy támpillérral támasztották meg, melyet erősen visszabontva ugyan de még mi is megtaláltunk, pedig 1935-ben az alsó szintje még teljesen ép volt. A keleti fal mögött egy nagyméretű téglabéléses, vízzáró vakolattal burkolt, talán jégverem funkciót betöltő aknát tártunk fel, amelynek falai kötésben voltak az épület keleti falával. Az akna betöltését 1935-ben teljesen kiszedték keleti falát pedig el is bontották, hogy helyére az akkor épült istálló betonalapozását építsék. Az épületszárny belső és a nyugati fala előtti külső járószintje egy fél szinttel mélyebben helyezkedett el, mint az épülettől keletre elterülő udvarnak a 14. században feltöltött szintje. A nyugati homlokzati fal a románkori épület déli falába utólag bekötve épült. Ekkor a románkori homlokzati falat is erősen javították, egy románkori élszedett nyíláskeret lábazati követ is befalaz-

11. kép A visszabontott kerengőfalra, és az átépített románkori káptalani épületre ráépült 14. századi ház déli szárnya

ták ide másodlagosan. A 14. századi nyugati fal északi végén egy ajtó helyezkedik el, tőle nyugatra egy háromszögű falkiugrás aminek funkcióját egyelőre nem ismerjük. A homlokzat déli végén Kozák Károly 1984-es ásatása során két támpillér került elő: az egyik átlós helyzetű, az épület délnyugati sarkán, a Szent István kápolna mellett állt, a másik tőle északra, a falra merőlegesen helyezkedett el. Mi ennek a támpillérnek az északi falsíkját tártuk fel.

A 14. századi épület északi szárnya a románkori káptalani épület felhasználásával készült, annak szintjét a falak alapozásának aljáig lementítették, ajtaját új, rézsűre futtatott élszedéssel profilált félköríves kerettel látták el. Az ajtókeret záradéka már elpusztult, de az itt folytatott 1935-ös ásatás egyik fotóján még felismerhető. A pince belső terét két falpillérre támaszkodó szegmensíves hevederívvel kettéosztották. A pince fafödémjének gerendafészkei a ma is emelet magasságában álló az északi falon még láthatóak voltak az 1935-ös fotókon és az 1980-as években készült felméréseken, de az 1980-as évek végén, a fal restaurálása során eltüntették

őket. Az északi fal megőrizte az emeleti szinten két ablak. Ezek a nyílások már a kívülről köpenyezéssel megvastagított románkori falban nyílnak. A köpenyezés az épülettől keletre is folytatódik az északi fal külső oldalán. Itt a köpenyezéssel egyidőben a románkori falat árvágó, kökeretes, íves záradéku fülkét, feltehetően egy íjászlőrést alakítottak ki. A káptalani kolostor románkori északi szárnyának északkeleti sarkához csatlakozó 13. századi keleti szárny északi falát ekkor visszabontották és a vastagabb új 14. századi várfalat felette építették fel. A 12. és 13. századi fal csatlakozása felett itt is egy nyílást, feltehetően a szomszédos íjászlőrés párját alakították ki, amelynek faragott kő kerete már elpusztult, de falmagja még felismerhető. Ez a vastag 14. századi fal folytatódik kelet felé az északkeleti fülesbástya belsejében, és ez alkotja a külső vár falát. Ez azt jelenti, hogy korábbi feltételezéseinkkel szemben a külső várfal felépítése nem a 15. század közepére, hanem egy évszázaddal korábban, a 14. század közepére tehető. Ekkor jelenik meg ugyanis az egri vár az írott forrásokban is: 1363-ban egy oklevél egy

12. kép A 14. századi ház északi szárnyának a románkori káptalani épületből kialakított pincéje

birtokot az egri püspökvár tulajdonának nevez, 1379-ben pedig egy másik okmány az egri egyház helyét a Szent János Evangelista várának hegyén határozza meg. Míg korábban az erődítések csak a mai vár északnyugati sarkában

álló püspöki palotát vették körül, a 14. században már az egész hegyet, így a székesegyházat is övező falrendszer épülhetett ki.

A 14. századi várfal falköpenyének folytatása megfigyelhető volt a románkori káptalani

13. kép A 14. századi hypocaustum-kemence tűztere

14. kép A provizori palota 14. századi keleti homlokzati fala, mögötte a 13. század eleji várfal

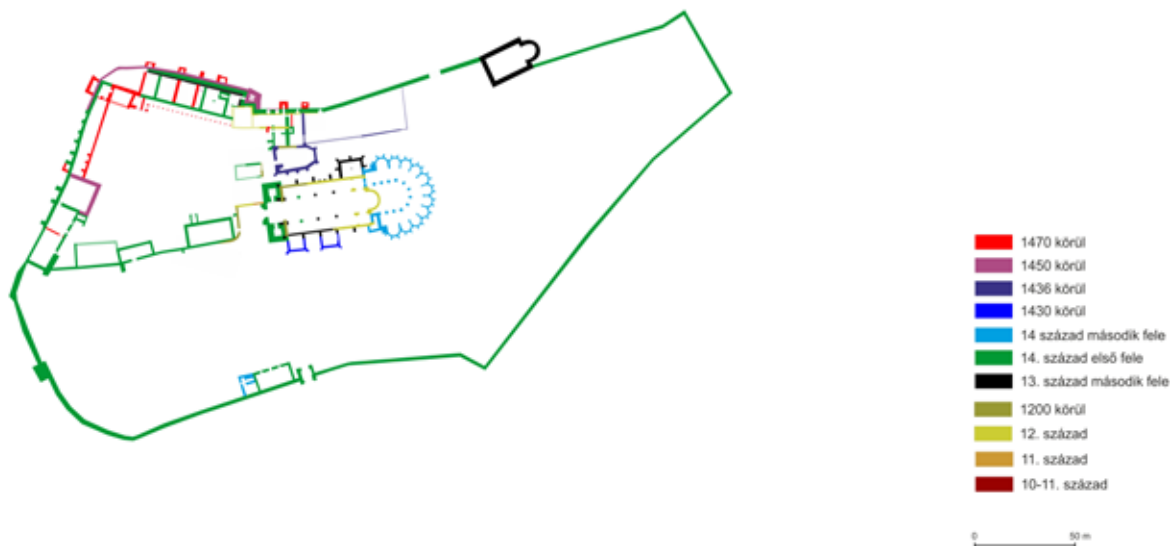
épület északnyugati sarkához észak felől csatlakozó 13. századi kváderfal keleti oldalán is. Itt a köpenyezésben nyílást hagytak a falon nyíló régi ajtó számára. Feltehetően szintén a 14. században épült hozzá ehhez a 13. századi várfal belső oldalához a mai gótikus püspöki palota elődje is. Ekkor alakítottak ki az épület keleti részének földszintjén egy hypocaustummal fűtött középpilléres termet. A hypocaustum és a terem vele egybeépült keleti válaszfala utólag épült hozzá a 13. századi északi várfal vakolt belső síkjához, de olyan lelet nem került elő, amely pontosabb keltezést tenne lehetővé. A hypocaustumot Kozák Károly 1981-ben feltárta, majd később visszatemették. A jelenlegi ásatás során újra előkerült hypocaustum már rosszabb állapotban van, mint az első feltárás idején, de még így is nagyrészt épségben maradt. Most sikerült megtalálni és kitisztítani a kemence korábban feltáratlan szellőzőaknáit is.

A középpilléres teremről keletre a románkori káptalani épület északnyugati sarkába bekötött kelet-nyugati irányú válaszfal épült. A válaszfal mögötti keleti helyiség belsejében mélyülhetett le a hypocaustum fűtőkamrája, amelynek csak csekély nyomait találtuk meg, ennek falait ugyanis feltehetően már 1552 után, a palota átépítése idején kitermelték, nyomaikat pedig az 1981-es ásatás tüntette el, mindössze a kamra északi falnak csonkjja, illetve lenyomata volt már csak megfigyelhető.

A 14. században a székesegyháztól nyugatra eső területen is jelentős építkezések indultak. A templom előtt húzódó 12-13. századi várfal déli szakaszának belső oldalához egy nagyméretű, alapincézett épületet, a 16. század második felében provizori palotának nevezett házat építették hozzá. Az ekkor megemelt udvarszint alól, az épület keleti fala mellől 14. századi kerámia leletanyag került elő. Az épület általunk feltárt keleti homlokzati falán két pinceablakot találtunk és a pince északkeleti sarkában egy átlósan beépített gerenda fészket figyeltük meg. Az épület északkeleti sarkának közelében, a románkori várfal keleti szakaszának belső, nyugati oldalához feltehetően ekkor épült hozzá egy támpillér, amelynek alapozása maradt fenn a palota későbbi bővítményének fala alatt. A románkori várfal belső oldalához épített ház eredeti funkcióját nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1548 után Dobó István várnagyi házként birtokolta. 1503-ban már említették a várnagy házat, így nem kizárt hogy ez az épület akár a 14. századtól betöltötte ezt a funkciót, hiszen 1363-ban és 1379-ben már említik oklevelek a várat, 1406-ban pedig már a várnagyokat is.

Építkezések a 15. században

A székesegyháztól északra eső területen a 15. század első felében a Szent István templom gótikus átépítése jelentette a legnagyobb változást 1436-ban. Bár kutatási területünk nem terjedt ki a kápolnára, alaprajzi helyzete alapján azonban úgy tűnik, hogy a gótikus kápolna északkeleti sarkához igazodik az a kőből épült, észak-déli irányú fal, talán kerítés, amelyet a 14. századi káptalani épületek mögött, a 14. században feltöltött terepszintbe alapozva építettek fel.

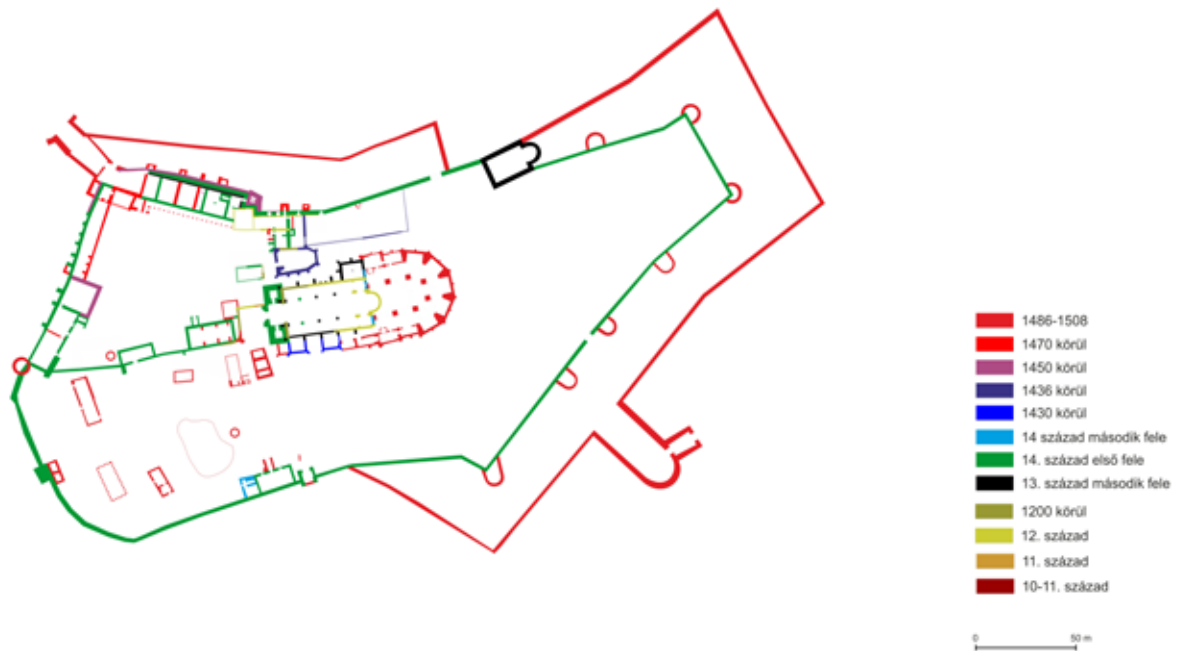

15. kép Az egri vár 1475 körül

Szintén a 14. század után, feltehetően a 15. század közepén épült fel az északi gótikus püspöki palota északkeleti külső sarkához az a torony amely a mai északi várkapu helyén állt. A torony nyugati, szabálytalan, apró kövekből öntött, falmag-szerű falsíkja a várfal 14. századi falköpenyezéséhez épült hozzá utólag. A torony kelezését segíti a tavalyi ásatás során a falmagjában talált vas ágyúgolyó.

Az északkeleti várfal belső oldalán emelkedő 14. századi épület északi szárnyát is átépítették a 15. században. Déli homlokzatához, a korábbi pincekapu elé egy kváderkövekből falazott támpillér készült, keleti homlokzata elé pedig egy új vékonyabb falat húztak. Az emelet két ablakát átalakították, fülkájukat megtartva valószínűleg befalazták őket. Az átalakítást valamilyen pusztulás előzhette meg, ugyanis az ablakok 14. századi kőkeretei ekkor már sérültek voltak. Az épület, illetve az északkeleti várfalhoz külső oldalához két kisméretű, négyszögletes tornyot építettek hozzá. A keletinek a belsejében egy ismeretlen funkciójú aknát alakítottak ki, a csak töredékes állapotban fennmaradt nyugati torony belsejébe egy lépcsőt építettek, amely a

várfal mögött álló 14. századi épület emeletéről nyitott ajtón át volt megközelíthető. A keleti torony külső, északi falán fehér alapon vörös kváderfestés maradt fenn. E tornyok nagyon hasonlítanak a gótikus püspöki palota északi homlokzatához épített tornyokhoz. Építésük idejére Beckenschloer János püspöknek egy 1475-ös oklevele világít rá. Az oklevél elmondja, hogy a korábbi években János püspök elfoglalta a székesegyház Krisztus Teste oltárának a székesegyház oldalához közel fekvő házát is, melynek másik szomszédja, Ambrus mester, a szabolcsi főesperes háza volt, és ennek helyén egy palotát épített más épületekkel és erődítményekkel, tornyokkal együtt. A korábbi püspöki palota a román kori káptalani épület nyugati végéig tartott. Valószínű tehát, hogy a román kori káptalani épület maradványainak felhasználásával a 14. században épült ház északi szárnyában kell keresnünk az oklevélben említett Krisztus Teste oltár házát, melyet János püspök elfoglalt és átépített. A tőle délre, a Szent István templom melletti épület pedig nyilván Ambrus mester házával azonosítható.

16. kép Az egri vár a 16. század első évtizedében

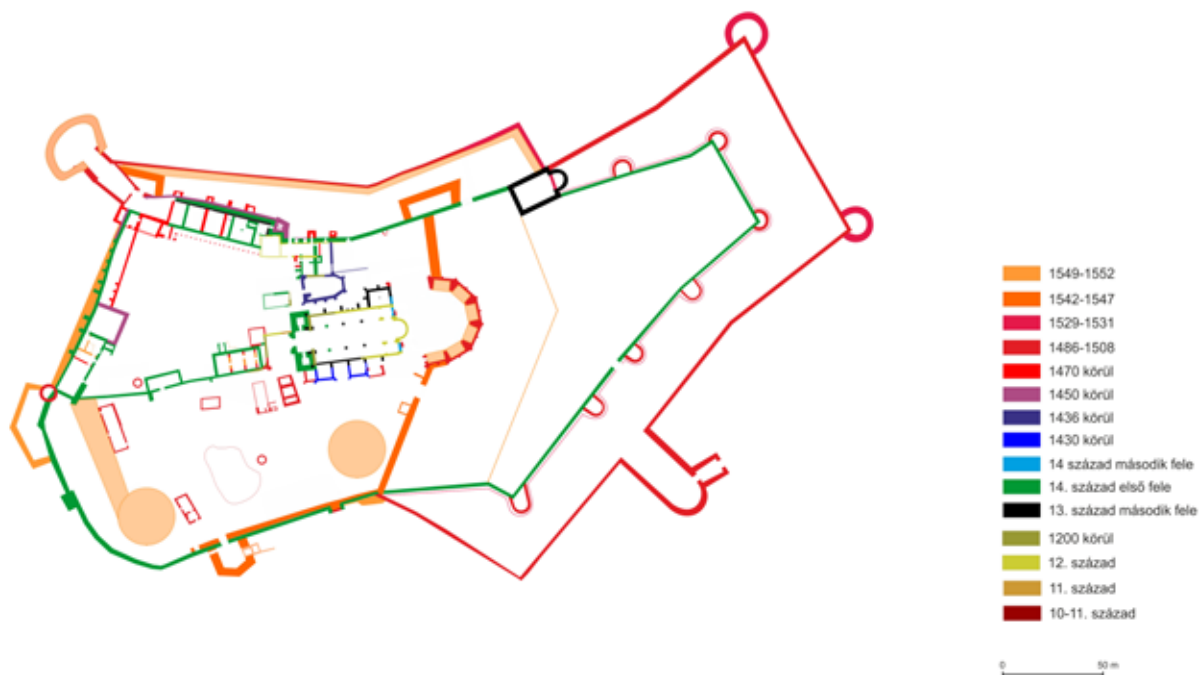
Építkezések a 15. század végén és a 16. század első felében

Ambrus mester házát a 15. század utolsó negyedében újíthatták fel. Ekkor egy, támpillért építettek az épület nyugati homlokzatához. A keltezés az teszi lehetővé, hogy a támpillér lábazata a székesegyház 1480-as évektől kezdve épülő későgótikus szentélyében használt narancssárga homokkőből készült. A támpillér építésével együtt a homlokzat tőle északra eső részét is átépítették, kváder burkolattal látták el. Talán ebben az időben az északi szárny támpillére és a déli szárny homlokzatának háromszögű kiugrása közé egy nyílással áttört ferde alaprajzi helyzetű falat építettek be.

Valamivel később az 1490-es, 1500-as években építhették át a székesegyház nyugati homlokzata előtt álló 14. századi épületet, kibővítve azt nyugat felé, az itt álló románkori várfal keleti szakaszáig. Ekkor földszintjét három válaszfallal négy helyiségre tagolták. A válaszfalakat a pincében hevederívek támasztották alá. Az épület meghosszabbításával egyidejűleg északkeleti sarka elé egy földszintes helyiséget építettek. Az átépítést az alapján próbálhatjuk meg

17. kép A provizori palota 14. századi keleti homlokzati fala, mögötte a 13. század eleji várfal

18. kép Az egri vár 1552-ben

keltezni, hogy a keleti bővítmény területéről, bár másodlagos helyzetben, egy 2000-ben ásott csatornaárok betöltéséből került elő egy 1500 körülre keltezhető feliratos, címeres reneszánsz kandallópárkány.

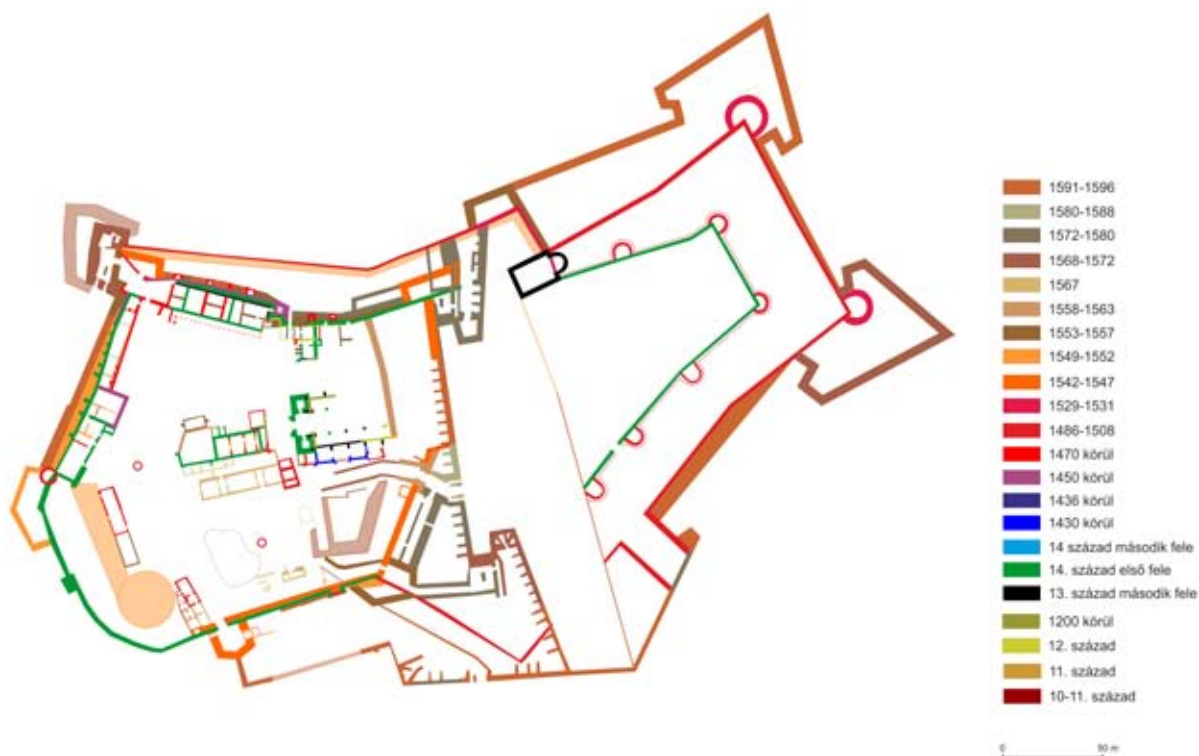
Feltehetően szintén 1500 körül épülhetett ki a vár északi külső várfala. E várfalszakasz északkeleti sarkát a Zárkándy-bástya belsejében találtuk meg. A derékszögű falsarok déli folytatását nem tudtuk feltárni, ezt feltehetően a 16. században elbontották. E falsarokhoz kelet felé egy újabb falszakaszt építettek feltehetően 1531-1541 között, a Csaby-bástya építésével egyidejűleg.

Építkezések a 16. század második felében

1551-ben Dobó István a várnagyi házat újjáépítette. Valószínűleg ekkor boltozták be a földszinti helyiségeket, és ezért falazhatták alá a pincében a korábbi hevederíveket, a legkeletibb hevederív és az épületnek ekkor már csak pincészínten álló 14. századi, eredeti keleti végfala közti területet pedig betöltötték. E betöltés lehetanyag tette lehetővé az átalakítás keltezését.

Szintén Dobó István várnagysága idején, 1548-1552 között épülhetett át reneszánsz stílusban a Szent István templomtól északra álló 14. századi épület északi szárnya. Az épület pincéjét kitöltő omladékból reneszánsz nyílászokeret-elemek és egy Miskolci Mihály műhelyéhez köthető reneszánsz kályha töredékei kerültek elő. Az épületszárny az 1552-es ostrom idején leégett, fafödeme és emeleti falai, valamint a pince terét megosztó hevederív beomlott a pincébe. A pusztulást több I. Ferdinánd dénár keltezte a pince betöltésének alsó részéből.

Az 1552-es ostromot követően az északkeleti várfalat kívülről megköpenyezték, 14. századi nyílásait teljesen befalazták. A köpenyfalba többek között 15. század utolsó negyedéből származó, feltehetően a Beckenschloer János püspök által átépített gótikus püspöki palotából származó későgótikus ablakkeret-követ is felhasználáltak. Az ostromban erősen sérült gótikus püspöki palota keleti szakaszát teljesen átépítették. Földszintjén a hypocaustumot betömték, a középpilléres termet a pillér vonalában egy válaszfallal kettéosztották. A terem keleti falát elbontották és helyette egy kelet-nyugati

19. kép Az egri vár 1596-ban

irányú válaszfalat építettek be, amely minden bizonnyal az emeleten felépült új, egytraktusos várnagyi ház északi homlokzatát támasztotta alá. A déli helyiség keleti végébe egy tűzhelyel ellátott kisebb helyiséget alakítottak ki. Ekkor bontották el a románkori káptalani épület északnyugati sarkát, amelynek épülettörmelékkel kitöltött alapozási árkát egy kutatóárokka tudtuk megfogni.

1556-ban Zárkándy Pál felépítette a belső vár északkeleti sarkát védő trapéz alakú Zárkándybástyát. A bástya falmaradványai nem kerültek elő az ásatásunk során, de feltehetően ennek nyugati falának építésével függhetnek össze a feltárt bevésések az északi külső várfal keleti végének északi oldalán.

1572-1577 között felépült a belsővár északkeleti fülesbástyájának déli fele és a bástya alsó ágyútermébe vezető kazamatafolyosó. Ezzel egyidőben alakíthatták ki a többször vastagított északkeleti várfalban a bástya feletti magas ágyúállásra vezető rámpát is. A kazamata és a rámpa bejárati kapui előtt lemélyítették a székesegyháztól északra eső udvar szintjét egészen a még álló káptalani épületeket hatá-

roló 15. századi kerítésfalig. A rámpára vezető kapu elé egy agyagba rakott, hevenyészett falú épület készült, melynek részben Kozák Károly részben általunk feltárt nyugati falából számos másodlagos felhasználású középkori faragott kő került elő, köztük a gótikus püspöki palota udvari loggiájának emeleti árkádív-köve. Az épület válaszfalát a románkori káptalani épület déli falának alapozására rakták. Ezekkel az építkezésekkel egyidőben építették újjá az északkeleti várfal mögötti középkori ház 1552-ben leégett északi szárnyát is. A ház omladékkal teli pincéjét betöltötték és a betöltésre egy válaszfalat alapoztak. A válaszfalban egy más-honnan kibontott gótikus ajtókeretet helyeztek el. E válaszfalat 1935-ben a feltárás után teljesen elbontották, az ajtókeretet pedig a délkeleti fülesbástya mellett keleti alsó kaszárnyaterem kútfolysójába építettek be, ahol ma is megvan. Az 1596-os ostromban az épület déli szárnya leégett. A földszinti padlót fedő vastag hamus rétegből 1594-es lengyel dénár került elő.

20. kép Az egri vár 1687-ben

17-19. század

Az 1596-os török ostrom során többek között a vár Zárkándy-bástyája is súlyos károkat szenvedett: a törökök aláaknázták és felrobbantották. Az ostrom után a 16. századi bástya romjait a jelek szerint teljesen elbontották és az eredeti helyétől kissé nyugatabbra elcsúsztatva egy új bástyát emeletek. A jelenleg álló bástya a feltárásunk alapján teljes mértékben török kori, 17. századi építmény. Falai mögé az építés során egy gerendából ácsolt rácsszerkezetet építettek amit földdel és kövekkel töltöttek be. A betöltésből középkori kőfaragványok, 16-17. századi leletanyag és egy turbános török sírkő töredéke került elő. A bástya vékonyabb falu keleti felének gerendaráccal erősített földbetöltése egy szinttel magasabb volt mind a nyugati bástya-fél. Ennek alacsonyabb szintjéről észak felé két lőrés nyílt, amelyek alsó fele megmaradt. A feltárt gerendaszerkezethez hasonló Szigetvár török bástyaiban is előkerült.

A török hódoltság korszakából származnak azok a szemétdödrök, amelyeket a provizori palota feltárt keleti helyiségében találtunk. A helyiség déli sarkaiban gazdag leletanyagot tar-

talmazó gödröket tártunk fel, az északnyugati sarokban csak a 14. századi falakat romboló bebontást figyeltünk meg. A délkeleti sarokban, az 13. század eleji íves várfalat átvágó gödörből 21 db. 17. századi ezüstdénárból álló éremlelet került elő, amelynek legkésőbbi veretei az 1640-es évekből származtak. A helyiség délnyugati sarkában egy mázatlan, vörös, geometrikus és kétfejű sasos díszű csempékből álló kályha omiadékát és alapozásának maradványait tártuk fel. A kályha 1774-75-ben pusztulhatott el: az ekkor készült átépítési terv még ábrázolja, mint bontandó elemet.

Az északkeleti várfal melletti középkori épület 1596-ban leégett déli szárnya helyén egy hatalmas méretű, kb. 6.5 m átmérőjű, V metszetű szemétdödröt találtunk, amelynek egy szeletét tártuk csak fel, de az alját nem értük el. betöltéséből hatalmas mennyiségű 16-17. századi leletanyag és néhány 1687 utánra keltezhető darab is előkerült. A szemétdödröt ezek szerint valamikor a 17. század végén, vagy a 18. század elején ásták töltötték be. Az épületnek az 1570-es években újjáépült északi szárnya ekkor még állt. A legkésőbbi forrás Hazael Húgó 1753-es

21. kép A Zárkándy-bástyában feltárt török-kori gerendarács

22. kép A Zárkándy-bástyában feltárt török-kori gerendarács

23. kép Az egri vár a 19. század végén

rajza, ami még ábrázolja, de az 1764-es alaprajzon, majd a későbbi felméréseken már nem szerepel, ezek szerint bontására 1753-1764 között került sor. A gótikus püspöki palota keleti részének tetőzete 1773 előtt pusztult el, de az épületrészt csak 1777 után bontották el. A székesegyház a vár 1783-as egyházi kézbe adása után, az 1780-90-es években Eszterházy Károly püspök rombolta le, az előtte álló provizori palotát pedig 1806 után Fuchs Ferenc érsek.

Az 1870-ben újra katonai használatba vétel után épült fel, részben a lerombolt provizori palota helyén a 4-es épületnek nevezett katonai raktár, az északkeleti várfal mögött pedig egy istálló. Ezeket már ábrázolja a vár 1892-es térképe. A 4-es épület ma is áll, az istállót viszont a 20. század első felében lebontották. Feltehetően ennek nyomainak voltak azok a habarccsal körülöntött cölöplyukak, amelyeket a szabályos raszterben a középkori káptalani épületek románkori és gótikus falaiba vágva találtunk meg.